

общего образования; раскрыты теоретические основания и практические приобретения, очерчены противоречия и определено перспективные пути их преодоления.

Ключевые слова: материнство, культура материнства, «Я-концепция», социальная роль, компетентность.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the forming motherhood culture among girlseniors in a native contemporany system of the secondary education authors touche upon theoretical researches and practical experiences motherhood probums and speak about possible perspective overcoming ways of all specific young women difficulties.

Key words: motherhood, motherhood culture, «I-concept», social role, competence.

УДК 502:908:373 (477) «1930/1958»

О. М. Трегубенко

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ШКІЛЬНЕ ПРИРОДНИЧЕ КРАЄЗНАВСТВО ЯК СКЛАДОВА ВІТЧИЗНЯНОГО КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ В 1930 – 1958 РОКАХ

У статті висвітлено особливості національного краєзнавчого руху в умовах централізації влади в 1930 – 1958 роках. Шкільне природниче краєзнавство розглядається як складова вітчизняного краєзнавчого руху. Проаналізовано основні чинники, динаміку та напрями розвитку національного краєзнавства та їх вплив на функціонування шкільного природничого краєзнавства в системі вітчизняної освіти.

Ключові слова: природниче краєзнавство, вітчизняний краєзнавчий рух, шкільна освіта, вітчизняна освіта.

Постановка проблеми. Відродження національної свідомості й духовності українського народу на сучасному етапі розвитку суспільства вимагає пошуку шляхів формування активного світосприйняття, розширення світогляду, розвитку моральних якостей майбутніх громадян. Значні можливості розв'язання цієї проблеми має шкільне природниче краєзнавство, яке дає змогу забезпечити перехід об'єкта навколишньої дійсності в галузь знань учня, емоційно забарвити процес пізнання природи своєї місцевості, сформувати образ малої Батьківщини у свідомості дитини, виховати любов і дбайливе ставлення до рідної землі.

Шкільне природниче краєзнавство пройшло складний шлях свого розвитку в певних історичних, економічних і соціальних умовах. Кожен з етапів його історичного розвитку, як елемента системи вітчизняної шкільної освіти, протікав у певному соціокультурному вимірі, який характеризувався певними суспільними передумовами і чинниками. Розвиток шкільного природничого краєзнавства залежав і від рівня

соціально-економічного розвитку суспільства, і від ідеологічної спрямованості освіти, і від інтенсивності розвитку вітчизняного краєзнавчого руху. Значущість цього впливу пояснюється тим, що шкільне природниче краєзнавство є як елементом системи шкільної освіти, так і важливою складовою вітчизняного краєзнавчого руху, даючи можливість забезпечувати вплив суспільства на розвиток процесу освіти в цілому і природничого краєзнавства зокрема.

Дослідження шкільного природничого краєзнавства як складової вітчизняного краєзнавчого руху дозволить зрозуміти історичні обставини розвитку системи шкільного краєзнавства, висвітлити закономірності та специфіку цього процесу, сформуванню цілісної системи поглядів на генезис природничого краєзнавства як складову історії формування українського культурно-освітнього простору.

Аналіз актуальних досліджень. Особливості історичного розвитку національного краєзнавства в 1930 – 1958 роках частково висвітлено у працях Ю. Данилюка, Я. Жупанського, М. Костиці, В. Обозного, В. Очеретянка, В. Савчука, П. Тронька, О. Удода та інших. Деякі аспекти розвитку краєзнавства в системі шкільної освіти на цьому етапі розглянуто в сучасних дослідженнях В. Бенедюк, О. Корнеєва, М. Костиці.

Мета статті – проаналізувати основні чинники, динаміку та напрями розвитку національного краєзнавства та їх вплив на функціонування шкільного природничого краєзнавства в системі вітчизняної освіти в 1930 – 1958 роках.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці двадцятих років відбувся значний спад активності суспільного краєзнавчого руху в країні, що вплинуло на функціонування шкільного краєзнавства. Недостатність конкретного програмно-методичного керівництва і своєчасної допомоги краєзнавцям на місцях у їх дослідницькій роботі, відсутність реальних, практично значущих завдань, адміністративна реформа, ігнорування місцевими властями краєзнавчих організацій, жорсткий ідеологічний тиск з боку партійного керівництва, що ратувало «за політичну чистоту» краєзнавців, класову пильність, витриманість ідеологічних установок призводить до того, що краєзнавча діяльність поступово набуває формального характеру, спостерігається пасивність і відхід населення від краєзнавства.

Розуміння властями краєзнавства як однієї з найважливіших форм організації населення і важелів політичного тиску вимагало вживання термінових заходів для зміни існуючої ситуації і, якщо в двадцяті роки розвиток краєзнавчого руху не був обумовлений виходом конкретних директивних документів, то в 1930–1932 роки вийшли директивний лист Культпропу ЦК ВКП (б), постанова Раднаркому РРФСР, постанова колегії Наркомосу, дві постанови президії Комакадемії про розвиток і подальше функціонування краєзнавчого руху, що свідчило про значущість краєзнавства в політичному і культурно-освітньому просторі країни.

Ідеологізація і заполітизовування краєзнавчої діяльності цього часу чітко простежує й у організаційній структурі, і у поставлених завданнях, і в розумінні самої сутності краєзнавства. З лютого 1930 року починає роботу краєзнавча секція при Комуністичній академії СРСР, основним завданням якої стає «теоретична і поглиблена робота зі створення основи платформи радянського краєзнавства» [6, 5]. У жовтні 1930 року ця комісія була перетворена в оргбюро з організації Суспільства краєзнавців-марксистів, перше засідання ради якого відбулося 9 лютого 1931 року. Головною установкою Суспільства краєзнавців-марксистів було: «форсоване вивчення і теоретичне узагальнення досвіду соціалістичного будівництва в умовах загостреної класової боротьби шляхом залучення краєзнавчих організацій у процеси соціалістичної реконструкції на основі комплексного наукового дослідження кожного району СРСР» [14, 7].

Члени цього суспільства називали себе «войовничими краєзнавцями-марксистами», оскільки у процесі методологічного керівництва роботою місцевих краєзнавчих організацій нещадно викоринювали інакомислення і забезпечували чітке виконання партійних установок. Особливо чітко з боку центрального керівництва СРСР проводилося посилення контролю за організацією і функціонуванням краєзнавчої роботи на території УРСР: «Є очевидним, що одним з вельми необхідних і невідкладних заходів буде ретельний контроль роботи краєзнавця УРСР» [13, 28].

Одним із кроків з активізації краєзнавчої діяльності серед населення було звернення ЦБК у ВЦСПС з клопотанням про створення спеціальної постанови про визнання краєзнавства одним з видів суспільно корисної роботи. У постанові ВЦСПС від 23 березня 1930 року було визнано

«суспільно-корисне значення краєзнавчих організацій у зв'язку з розгортанням соціалістичного будівництва і вивченням виробничих можливостей в окремих районах СРСР» [3, 2] і запропоновано профспілковим організаціям сприяти роботі краєзнавчих організацій, урахувати краєзнавчу роботу як одну з важливих складових виробничого плану підприємств.

22–25 березня 1930 року було проведено IV Всеросійську конференцію з краєзнавства, яку К. Преображенський назвав історичним, переломним етапом у справі «радянзації краєзнавства» [11, 5]. На цій конференції обговорювалися питання поширення ідей краєзнавства серед населення, необхідності аналізу і корекції змісту, методів й організаційних форм краєзнавчої роботи, аналізувалися можливості і способи залучення мас до краєзнавчої роботи, порушувалася проблема ефективності шкільного краєзнавства.

13 листопада 1930 року культпропом ЦК ВКП (б) дав директиву місцевим партійним організаціям про зміцнення і розвиток краєзнавчої роботи [1, 17]. Необхідно зазначити, що ця директива була одним із перших партійних документів, що стосувалися краєзнавства. Культосвітні відділи активно брали участь у проведенні краєзнавчої п'ятиденки, яка була організована в першій половині грудня 1930 року і мала на меті раціоналізувати процес усебічного вивчення країни, пропагувати досягнення краєзнавства і сприяти вирішенню краєзнавчих завдань. У тому самому 1930 році починає виходити новий краєзнавчий журнал «Советское краеведение», який заміняє вихід двох краєзнавчих друкованих органів: «Вести ЦБК» і «Краеведение».

30 березня 1931 року Рада народних комісарів РРФСР заслухала доповідь голови ЦБК А. Вангенгейма про краєзнавство і прийняла постанову «Про заходи щодо розвитку краєзнавчої справи», важливим пунктом якої стало «залучення до краєзнавчого руху широких мас робітників, комсомольців, піонерів, червоноармійців, туристів, учнів» [2, 1–2], як основних кадрів краєзнавчого руху.

У цій постанові висвітлювалася роль шкільного краєзнавства у складі суспільного краєзнавчого руху, обґрунтовувалася значущість шкільного краєзнавства для реалізації завдань з політехнізації трудової школи, а також доручалося Наркомосу «розвинути шкільну краєзнавчу роботу,

зокрема залучити школярів до конкретної роботи з краєзнавства» [7, 26], оскільки на думку багатьох педагогів і краєзнавців «проблема масового краєзнавства буде сповна розв'язана лише тоді, коли остаточно буде зміцнене шкільне краєзнавство, оскільки школа дасть нові кадри краєзнавців» [12, 33].

Шкільне краєзнавство було не лише джерелом нових кадрів краєзнавців, а й як складова вітчизняного краєзнавчого руху воно характеризувалося достатньою різноплановістю і пов'язаною з нею багатофункціональністю.

Важливим завданням шкільного краєзнавства залишалась участь учителів і школярів у вивченні природних ресурсів і умов регіону з метою «соціалістичного перебудови» краю. Ідея залучення населення, особливо вчителів й учнів шкіл до вивчення природних ресурсів краю, активно пропагувалася партійними лідерами на з'їздах і конференціях, у періодичних виданнях. Так, у 1932 році у своєму виступі В. Куйбишев особливо наголосив на залучення молоді до краєзнавчої дослідницької діяльності з метою вивчення й аналізу можливостей використання ресурсів місцевої природи під час індустріалізації і будівництва регіонів: «Ми повинні пізнати свою країну... Потрібно захопити цією думкою мільйони молодих робочих і колгоспників, студентів, школярів і піонерів... У кожному районі нашої країни шукатимемо залізо, мідь, нафту, вугілля, торф, сировину для хімічної промисловості, нові ґрунти, нові рослини... не лише шукати і пізнавати, але і вчитися використовувати ці багатства для будівництва соціалізму» [8, 254].

Ґрунтовний аналіз джерельної бази дослідження дозволяє відзначити, що на даному етапі розвитку шкільного краєзнавства мета у вивченні продукційних можливостей місцевої природи порівняно з двадцятими роками ХХ століття залишається тією самою, а підхід до її реалізації дещо змінюється. Якщо протягом першого десятиліття розвитку радянського краєзнавства результатом діяльності школярів з вивчення природи рідного краю було здебільшого накопичення матеріалів без аналізу їх значущості і можливостей використання, то на етапі, що охоплює 1930–1958 роки, чітко виділяється установка на необхідність усебічного підходу до дослідження природи краю з урахуванням законів її розвитку, обов'язковим з'ясуванням істотних зв'язків, залежностей і

взаємообумовленостей між усіма її компонентами. Тобто учні вже розглядають об'єкти та явища природи не як випадкове поєднання компонентів, використання яких можливо в господарській діяльності регіону, а як цілісну систему, з органічними взаємозв'язками і закономірностями.

Зміна підходу до вивчення компонентів природи своєї місцевості була пов'язана і зі ставленням суспільства до розв'язання проблеми перетворень природи, яке поступово змінювалося і прагнуло організації господарства краю з урахуванням особливостей місцевої природи і можливостей раціонального використання її ресурсів, і з уведенням предметного навчання у школі, яке дозволяло формувати стійкі наукові знання про природну картину світу в учнів, її закони і закономірності.

Шкільне краєзнавство, з уведенням предметного навчання у вітчизняній школі стало не лише навчальною дисципліною, а і важливим способом забезпечення політехнізації навчання і реалізації навчально-виховних завдань школи: «Було б великою помилкою розглядати шкільне краєзнавство як особливий предмет викладання. Це означало б відірвати всі останні предмети від краєзнавчої бази, від конкретного оточення, від питань господарського і культурного будівництва на місцях, від місцевої п'ятирічки, надавши цього привілею одному предмету, одній дисципліні» [5, 16].

Програми навчальних предметів були насичені темами, успішне засвоєння яких, вимагало активного використання краєзнавчого матеріалу. Місцевий матеріал використовувався з метою конкретизації основних теоретичних положень навчальних дисциплін, забезпечення глибокого розуміння і засвоєння предметних знань, розвитку практичних умінь і навичок учнів. Орієнтування педагогів на організацію дослідження учнями рідного краю і пошук шляхів ефективної реалізації краєзнавчого підходу в навчанні привело до активізації діяльності зі складання крайових навчальних книг, навчально-методичної краєзнавчої літератури, виготовлення наочності з краєзнавчого матеріалу, розширення форм організації позакласної діяльності з вивчення рідного краю.

Шкільне природниче краєзнавство стало важливим засобом виховання підростаючого покоління. Називаючи краєзнавство головною темою роботи з молоддю і привертаючи увагу громадськості до організації цього виду навчально-виховної діяльності, газета «Правда» писала: «Пізнати свій край, свій район, його історію і його багатства... – яке

благородне і вдячне заняття, яке потужне джерело знань, чудовий засіб виховання в молоді спостережливості, винахідливості, ініціативи» [10, 2].

Особливе значення надавалося краєзнавству в реалізації завдань патріотичного виховання школярів, оскільки «в кожного з них любов до Батьківщини пов'язується насамперед з тим місцем, де він народився і вчиться» [9, 5]. Організація поглибленого пізнання природи і багатств свого краю, формування вміння бачити красу навколишньої природи, емоційно реагувати на її зміни, на думку педагогів (Ф. Калиніна, М. Куваєвої, В. Никольського, О. Половинкіна, Р. Репіна, М. Савиної, С. Сурьянинова та інших), були основними елементами виховання почуття любові до своєї країни. Особливості геополітичного положення країни наприкінці тридцятих років ХХ століття зумовили тісний зв'язок патріотичного виховання зі справою оборони країни. Уміння орієнтуватися на місцевості, працювати з картою і планом, знатися на геологічних, геоморфологічних, гідрографічних, кліматичних особливостях території, що формуються у процесі шкільної краєзнавчої діяльності, стали важливою складовою практичної підготовки учнів до захисту своєї країни на випадок військових дій. Секція Центрального Бюро Краєзнавства зі сприяння обороноздатності країни склала організаційний план і схему краєзнавчого вивчення регіонів з метою сприяння обороноздатності СРСР, в якому відводилося місце й організації діяльності школярів у цьому напрямі.

Організація шкільного природничого краєзнавства сприяла успішній реалізації антирелігійного виховання. Союз воєвничих безбожників СРСР спільно із ЦБК продумали форми організації боротьби краєзнавців з релігією, до яких активно залучали вчителів і учнів шкіл. Під час проведення лекцій, доповідей, бесід з місцевим населенням використовувався краєзнавчий матеріал для здійснення антирелігійної пропаганди; під час екскурсій у природу обов'язково вводилися елементи антирелігійного виховання; у краєзнавчих музеях, на виставках, у куточках створювалися антирелігійні стенди; до програм з перепідготовки вчителів включалися питання антирелігійного характеру; бібліотеки шкіл і краєзнавчих організацій поповнювалися антирелігійною літературою [4, 46].

Діяльність школярів із вивчення природи свого краю була пов'язана з вирішенням завдань природоохоронного виховання. Комісія з охорони природи ЦБК спільно зі шкільною секцією вживала заходи щодо реєстрації

шкільних краєзнавчих організацій, які займалися природоохоронною діяльністю, а організації осередків з охорони природи серед населення, проведення обласних природоохоронних курсів, планувалася робота зі сприяння юннатам у проведенні днів охорони птиці лісу, розроблялися інструкції із захисту лісових насаджень, вивчення і збору лікарських рослин, розроблялися теми кінофільмів на природоохоронну тематику.

Висновки. Дослідження історичного досвіду вітчизняного краєзнавства дозволяє визначити етап 1930–1958 років як час розвитку природничого краєзнавства в умовах спаду активності вітчизняного краєзнавчого руху, значного ідеологічного тиску з боку органів влади, реформування загальної освіти у країні. Результатом вживання органами влади термінових заходів щодо активізації краєзнавчої діяльності населення й уведення предметної системи навчання у школі стала чітка установка на активізацію краєзнавчої діяльності учнів.

Шкільне природниче краєзнавство повинно було забезпечити участь школярів у дослідженні природних умов і ресурсів регіонів; активізувати агітаційну роботу із залучення населення до краєзнавчих організацій; сприяти глибокому розумінню й засвоєнню природничих знань, зв'язку навчання з життям учнів; здійснювати практичну підготовку молоді до оборони країни; реалізовувати завдання патріотичного, антирелігійного, природоохоронного виховання.

Ухвалення постанов та вживання певних заходів, важливих для розвитку шкільного краєзнавства, органами державної влади, спільна координація краєзнавчої роботи з боку Наркомосу й ЦБК посилювали увагу педагогічної спільноти до розв'язання проблеми теоретичного обґрунтування краєзнавчої діяльності школярів; сприяли активізації реальної практики краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти, приводили до зміни завдань, змісту, форм організації і ступеня ефективності шкільного природничого краєзнавства.

Перспективним напрямом нашого дослідження вважаємо докладний аналіз генезису природничого краєзнавства з 1958 до кінця 80-х років ХХ століття – етапі протиріч у розвитку природничого краєзнавства в системі вітчизняної шкільної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большаков А. Основы советского краеведения (проект программы курсов) / А. Большаков // Советское краеведение. – 1931. – № 1. – С. 17–19.
2. Вангенгейм А. По поводу постановления СНК РСФСР 30 марта 1931 года / А. Вангенгейм // Советское краеведение. – 1931. – № 4. – С. 1–2.
3. Вихерт Ю. О. Участие профсоюзов в краеведении / Ю. О. Вихерт // Советское краеведение. – 1930. – № 3 – 4. – С. 2–3.
4. Всем республиканским, краевым и областным советам СвБ, всем республиканским, краевым и областным бюро краеведения // Советское краеведение. – 1931. – № 9. – С. 46.
5. Горбунов Н. Краеведение в школе. (Опыт паспортизации) / Н. Горбунов // Советское краеведение. – 1931. – № 5. – С. 15 – 21.
6. Карпыч В. Ф. Задачи краеведческой секции Комакадемии / В. Ф. Карпыч // Советское краеведение. – 1930. – № 3–4. – С. 5–8.
7. Краеведение в политехнической школе // Советское краеведение. – 1933. – № 1. – С. 26 – 50.
8. Куйбышев В. В. Статьи и речи / В. В. Куйбышев. – М. : Партиздат, 1937. – 287 с.
9. Мельничук С. М. Вопросы краеведения в преподавании географии. (Из опыта работы) / С. М. Мельничук. – М. : Учпедгиз, 1957. – 87 с.
10. На темы дня. Внимание краеведению // Правда. – 1940. – № 144. – С. 2.
11. Преображенский К. Роль и значение 4 всероссийской конференции по краеведению / К. Преображенский // Советское краеведение. – 1930. – № 1–2. – С. 5–8.
12. Феноменов М. Краеведение в советской школе за 15 лет / М. Феноменов // Советское краеведение. – 1932. – № 11–12. – С. 23–33.
13. Хлыпало Ю. На краеведческих фронтах Белоруссии и Украины / Ю. Хлыпало // Советское краеведение. – 1931. – № 2. – С. 19–29.
14. Хлыпало Ю. Организация Общества краеведов-марксистов / Ю. Хлыпало // Советское краеведение. – 1931. – № 2. – С. 5–7.

РЕЗЮМЕ

В статье освещены особенности национального краеведческого движения в условиях централизации власти в 1930–1958 годах. Школьное естественное краеведение рассматривается как составляющая отечественного краеведческого движения. Проанализированы основные факторы, динамика и направления развития национального краеведения и их влияние на функционирование школьного естественного краеведения в системе отечественного образования.

Ключевые слова: естественное краеведение, отечественное краеведческое движение, школьное образование, отечественное образование. *m*

SUMMARY

The article highlights the peculiarities of the national regional movements in a centralization of power in 1930–1958 years. School natural area studies is considered as part of the domestic regional movement. Analyzed the main factors, the dynamics and trends of national and regional studies of their impact on natural regional studies in the school system of national education.

Key words: natural study of a particular region, domestic regional motion, school education, national education